د افغانستان اسلامي جمهوریت

د علومو اکاډمي

د بشري علومو معاونیت

د ژبو او ادبیاتو مرکز

د پښتو ژبې او ادبیاتو انستیتوت

پښتو لهجوي قاموس

پنځم ټوک

(هرات، فراه، نیمروز، هلمند)

کال: ۱۳۹۸ل

بسم الله الرحمن الرحیم

پښتو لهجوي قاموس (پنځم ټوک)

(هرات، فراه، نیمروز، هلمند)

مهتمم: څېړنیار مطیع الله ساحل

خپروندی: د علومو اکاډمي د ژبو او ادبیاتو مرکز، د پښتو ژبې او ادبیاتو انستیتوت

د چاپ کال: ۱۳۹۸ل / ۲۰۱۹ز

د چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

کمپوز او ډیزاین: اکمل بها

د چاپ ځای: چهاردهي صنعتي مطبعه

د چاپ ټول حقوق د افغانستان له علومو اکاډمي سره خوندي دي

د سر خبرې

مخکې له دې چې د پښتو لهجوي قاموس په اړه څه ووایو، مناسبه ده چې د قاموس په باب څو لنډو ټکو ته نغوته وکړو:

قاموس عربي کلمه او جمع یې قوامیس ده. لغوي معنا یې سیند، د سیند منځ، د سیند تل، د سیند ژور ځای او لوی سیند ده او په اصطلاح کې د لغاتو تدوین شوي کتاب ته وایي، یعنې قاموس په حقیقت کې د یوې ژبې د لغتونو ټولګه ده. په انګرېزي ژبه کې د قاموس معادلې کلمې (Dictionary) او (Vocabulary) دي.

قاموس هغه کتاب ته وایي چې په هغه کې د یوې ټاکلې ژبې کلمې چې په عمومي ډول د الفبا په ترتیب سره تنظیمېږي، راغلې وي او د دغو کلمو معناوې په کې بیان شوې وي. همدارنګه هغه کتاب چې په هغه کې د یوې ژبې د کلمو د یوې یا څو خارجي ژبو معادلې او مترادفې کلمې راغلې وي، هم قاموس بلل کېږي.

دغه رنګه قاموس هغو کتابونو ته هم وایي چې په هغو کې د یوې ټاکلې علمي، فني یا مسلکي رشتې اصطلاح ګانې د الفبا په ترتیب سره تنظیم شوې وي او په یوه مناسبه طریقه او میتود سره د هغوی په اړه تعریفونه او توضیحات ورکړل شوي وي او یا په بهرنۍ ژبه د هغوی معادل ورسره راوړل شوې وي.

په قاموسونو کې د یوې ژبې پر اصلي لغاتو سربېره مستعار، مترادف، دخیل، متضاد، اشتقاقي او ترکیبي وییونه راټلای شي. قاموسونه بېلابېل ډولونه لري، لکه: تشریحي، یو ژبی، دوه ژبي او څو ژبي قاموس، خو څرنګه چې آره موضوع لهجوي قاموس دی؛ نو ځکه دغه بحث نور نه اوږدوو.

د یوې ژبې قاموس هماغومره اهمیت لري، په کومه کچه یې چې د هغې ژبې ګرامر لري.

دا یوه جوته خبره ده چې د نړۍ ژبې لهجې او لهجوي توپیرونه لري، خو د دوی ترمنځ غټ توپیر دا دی چې ځینې ژبې لږې او ځینې ډېرې لهجې لري.

په یوه ژبه کې د لهجو رامنځ ته کېدل بېلابېل لاملونه لري چې موږ دلته پرې نه غږېږو، خو هغه څه چې په اړه یې څه ویل اړین دي، هغه په ژبې پورې اړوندې لهجې دي.

لهجه د یوې ژبې ځانګړی فورم دی چې په یوه ځانګړې جغرافیایي سیمه کې ویل کېږي، ګرامري او لغوي جوړښت یې له معیاري ژبې سره توپیر لري.

دا یوه طبیعي خبره ده چې د انساني ژوند له تحولاتو سره سم په ژبه کې هم بدلون منځ ته راځي چې ټولنیز تحولات د ژبې په ستره لمن کې خپلې اغېزې ښندي، دا په دې معنا ده چې ژبه له ټولنې سره تینګې او پخې اړیکې لري. دا اړیکې دې ته زمینه برابروي چې د وخت په تېرېدو سره د ژبې په لهجو کې هم تغییر او بدلون

راشي او هغه پرګنې چې بېلابېلې لهجې کاروي، يوې معياري ژبې ته مخه کړي، پر دې بنسټ لهجوي پانګه خپله لمن رانغاړي او د پراخوالي پر ځای د تنګوالي پر لوري پل ږدي، په دې معنا چې د لهجې کاروني پر ځای معياري ژبه رامخې ته کېږي. دا کار که له يوې خوا په ليکنه کې ګډوډي له منځه وړي، نو له بلې خوا ځينې هغه لهجوي توکي او عناصر هم چې په ژبه کې لږ کارېږي له هېرېدو سره مخامخ کوي. همدا لامل دی چې ژبپوهان هڅه کوي لهجوي قاموسونه وليکي چې د يوې ژبې د اړوندو لهجو لغتونه او اصطلاحګانې له ورکېدو څخه وژغوري. دا کار که له يوې خوا د ژبې زېرمې له ورکېدو څخه ژغوري، نو له بلې خوا د اړوندې څانګې مينه والو، څانګوالو پوهانو او ګرامر ليکوالو ته وړ مواد په لاس ورکوي.

نړيوالو دا کار ډېر پخوا پيل کړی دی او اوس هم د ورته چارو په ترسره کولو بوخت دي. بايد ووايو چې دا او دې ته ورته علمي چارې اکاډميک او علمي مرکزونه تر سره کوي، همدې اصل ته په پاملرنه د افغانستان د علومو اکاډمۍ وپتېيله چې د ژبو او ادبياتو مرکز د پښتو ژبې او ادبياتو انستيتوت بايد دې درانه کار ته اوږه ورکړي. د پښتو ژبې او ادبياتو انستيتوت د همدې پرېکړې پر بنسټ دغه غوښتنه ومنله او عملاً يې کار پيل کړ، د دې انستيتوت استادانو او پوهانو لومړی سهيل ختيځو او ختيځو ولايتونو ته، ورپسې مرکزي ولايتونو ته او په دريم ځل جنوب لويديځو ولايتونو ته رسمي سفرونه وکړل، په ترخو او ترينګلو شرايطو او ډېر لنډ او تنګ وخت کې چې هېڅ ډول اړين امکانات يې په واک کې نه وو، په کليو او بانډو کې يې د ژبنيو توکو د راټولولو چارې پيل کړې، څومره يې چې له لاسه کېدل، هماغومره مواد يې را ټول او کار يې پرې وکړ او د چاپ لپاره يې چمتو کړل، موږ دا نه وايو چې زموږ دا کار به نيمګړتيا ونه لري، مشهوره مقوله ده چې وايي: ((که غواړې بې عيبه ليکنه وکړې، نو هېڅ به هم ونه ليکې)) خو د خوشحالۍ خبره دا ده چې د پښتو ژبې او ادبياتو د انستيتوت څېړونکو او پوهانو د يوه ډېر مهم او اړين کار بنسټ کېښود، هغه دا چې د دوی له خوا د لومړي ځل لپاره د پښتو لهجو د راټولولو او څېړنې لړۍ پيل شوه.

د يادونې وړ ده چې د پښتو لهجوي قاموس پرمختيايي پروژه په ۱۳۹۰ لمريز کال کې پيل شوې چې مالي امکاناتو او امنيتي شرايطو ته په کتو سره يې چارې د هېواد په بېلابېلو ولايتونو کې په اوږد مهاله بڼه پرمخ روانې دي.

د دغه لهجوي قاموس د موادو په راټولولو کې پر بېلابېلو سيمو سربېره د پښتنو سترې قبيلې هم په پام کې نيول شوې دي او د هرې قبيلې لهجه د هغوی له تلفظ سره سمه خوندي شوې ده، د مثال په توګه که په شرقي حوزه کې (پښې) ته (پخه) يا (خپه) ويل شوې، نو د (خپه) يا (پخه) په بڼه ثبت شوې او که په غربي حوزه کې پښتو ته (پشتو) يا غږ ته (ژغ) ويل شوی، نو هلته د اکاډمۍ د نورو متخصصو استادانو تر څنګ د دغه مرکز د دوو لويو ژبپوهانو څېړنپوه دوکتور خليل الله اورمړ او پوهاند

دوکتور مجاور احمد زیار په ګډون په یوه غونډه کې چې د هرې سیمې څانګوال په کې موجود وو، تر ډېرو خبرو اترو او علمي دلایلو وروسته د ژبپوهنې د اساساتو او قوانینو پر اساس یې په دې پرېکړه وکړه چې د دغو سیمو په لهجو کې به د (پښتو) کلمې ته (پښتو)، خو په لیندیو کې (پشتو) او ګرافیمي بڼه به یې (pašto) لیکل کېږي او همداسې د (وږمې) کلمې ته په لهجه کې (وږمه) خو په قوس کې (وژمه) (wažma) ولیکل شي او ټول دغه ډول اختلافي موارد یا د (ږ) او (ښ) اوازونه دې پر دغو لهجو کې په (ẓ -ž) او (ṣ -š) ولیکل شي چې په دې خبره ټولو استادانو او متخصصینو هوکړه وکړه د استادانو دغه کار په دې نیت شوی چې هم یې له معیار سره توپیر جوت شي او هم هغه اصلي او سوچه اصالتونه او وینګونه یې خوندي شي، خو یوه خبره باید هېره نه کړو چې دا کار د لهجو د ښودلو لپاره شوی، د کلمې آره بڼه او معیاري حالت خوندي ساتل شوی دی.

په هر حال، دغه قاموس په الفبایي سیستم ترتیب شوی او د هرې کلمې تلفظ په فونیمیکي الفبا هم لیکل شوی دی، دا کار د دې لپاره شوی چې لوستونکي یې د لوستلو پر مهال له ستونزو سره مخامخ نه شي او همدارنګه څېړونکو او مینه والو ته د څېړنې پر مهال اسانتیاوې برابرې شي. په دې ځای کې پر ځای بولو د هغو ښاغلو څېړونکو نومونه یاد کړو چې د هېواد د جنوب لویدیځو ولایتونو او سیمو ((هرات، فراه، نیمروز، هلمند)) پښتو لهجې یې را ټولې کړې او په پنځم ټوک کې یې چاپوو، هغه ښاغلي: څېړنپوه مولاجان تنیوال، څېړنوال سید نظیم سیدي، څېړندوی رحیم الله حریفال دي او څېړنیار شریف الله دوست چې په ډېر زیار او زحمت سره یې د دغو سیمو مروجې لهجې را ټولې کړې او دا دی ستاسې په مخ کې دي چې د پښتو ژبې او ادبیاتو انستیتوت د دغو پوهانو او څېړونکو د زیار او هڅو ستاینه او درناوی کوي، خو وړاندې تر دې چې تاسو ته د قاموس د لوستلو بلنه درکړي اړینه بولو چې د څو ضروري خبرو یادونه وکړو:

لکه څنګه چې پوهېږئ دا قاموس یو لهجوي قاموس دی او د هرات، فراه، نیمروز او هلمند ولایتونو د هر یو ولایت د شپږو لویو قبیلو چې په ټوله کې څلرویشت قبیلې کېږي، لهجې په کې خوندي شوې دي، خو تر لهجو وړاندې یو کالم معیاري لغتونه دي او دا نور کالمونه د همدغو لغتونو پر اساس له غبږ سره خوندي شوي دي چې بې له شکه په دې ځای کې به لږو ډېرې تېروتنې او کمۍ وي، خو هغه څو لاملونه لري، لومړی دا د لهجو د خوندي کولو لپاره چې کوم لابراتوار او وسایل اړین دي اصلاً په افغانستان کې نشته او زموږ څېړنیزو کارډلو په ساحو کې پر ګرانو مرکچیانو د یوې لهجې د لغتونو د بیا بیا تکرار سره په ریکارډرونو کې هم اوازونه ضبط کړي، خو هغه کوچني او تخصصي توپیرونه چې باید د یوه سیستم په وسیله جلا شي، له بده مرغه چې نشته. دوهم لامل یې د کار لپاره

ډېر لږ وخت او په ټوله معنا له کليوالو خلکو، مشرانو، ځوانانو، ښځو او... سره مرکې وې چې په هغې کې هم ځينې ستونزې چې له امنيتي برخې را واخله تر فرهنګي، کلتوري او سنتي برخې پورې موجودې وې.

د دې تر څنګ ځينې نورې لويې او کوچنۍ ستونزې هم وې چې دې کار ته يې لږو ډېرې ربړې را پيداکړې وې، خو بيا هم وايو چې زموږ لپاره اصل معيار دی او لهجه څنګه چې تلفظ شوې په ټولې امانتدارۍ هماغسې خوندي شوې او هېڅ ډول لاسوهنه په کې نه ده شوې. هيله ده چې د دې برخې څانګوال به د بخښنې تر څنګ خپله هر ډول همکاري له موږه نه سپموي، نور نو ستاسو په مخ کې نه خنډ کېږو د قاموس لوستلو ته مو را بولو.

په درنښت

د پښتو ژبې او ادبياتو انستيتوت